Materiallar to’plami · Conference Proceedings
QATAG‘ON QURBONLARI: TARIXIY XOTIRA, MILLIY O‘ZLIK VA MA’NAVIY MEROS
10 September – 10 October 2026
UDK 94

SHAXS ERKINLIGI VA JAMOAVIY QADRIYATLAR NISBATINING JADID MEROSIDAGI IJTIMOIY- FALSAFIY TALQINI

Soxiba To‘lqinjonovna Jabborova*
Farg‘ona davlat universiteti, mustaqil izlanuvchisi
✉ jabborova@79gmail.com

ANNOTATSIYA

Jadid merosida shaxs tanlovi va jamoaviy qadriyatlar munosabati qiyosiy tahlil qilinadi. Erkinlik yakkalanishdan, hamjihatlik esa so‘zsiz itoatdan farqlanadi. Qaror sababini o‘zlashtirish, mazmunli muqobil va e’tiroz imkoniyati ajratiladi. Adabiy qahramon fikri muallif doktrinasiga tenglashtirilmaydi. Taklif etilgan mezonlar normativ bo‘lib, tarixiy umumlashtirish sifatida berilmaydi.

Kalit so‘zlar

shaxs erkinligi, jamoaviy qadriyatlar, jadid merosi, avtonomiya, tanlov, mas’uliyat.

DOI: 10.5281/zenodo.23302230

KIRISH

Shaxs erkinligi va jamoaviy qadriyatlarni faqat qarama-qarshi kuchlar sifatida tasavvur qilish ularning o‘zaro bog‘liqligini tushuntirmaydi. Inson boshqalardan ajralgan holdagina erkin bo‘ladi, degan talqin ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashning ahamiyatini kamaytirishi mumkin. Jamoaga mansublik doimo so‘zsiz itoatni talab qiladi, degan talqin esa shaxsning mustaqil hukmini yo‘qotadi. Maqola jadid adabiy merosiga murojaat orqali ushbu ikki soddalashtirishning chegarasini ochadi.

Karimov tarixiy va badiiy matnlar o‘rtasidagi davomiylikni, Umorova Cho‘lpon romanidagi ijodiy fikr masalalarini tahlil qiladi [1; 2]. Bu tadqiqotlar adabiy qahramonning tanlovi bilan muallifning tarixiy qarashlarini aynanlashtirmaslik zaruratini yuzaga chiqaradi. Maqsad jadid merosida shaxs va jamoa haqidagi barcha fikrlarni bitta tizimga yig‘ish emas, tanlovning mazmunli bo‘lishi uchun zarur konseptual shartlarni aniqlashdir.

MATERIALLAR VA METODLAR

Tarixiy-adabiy qiyoslash tanlov, fazilat, burch va avtonomiyaga doir oltita zamonaviy falsafiy manba bilan birlashtirildi. Bibliografiyadagi qayta nashrda nashr sanasi asl matn yaratilgan sana bilan aynanlashtirilmagan. Tahlil to‘liq tarixiy korpus yoki yangi arxiv tadqiqoti emas; foydalanilgan adabiyot doirasidagi nazariy sintezdir.

Metodik jihatdan tashqi xatti-harakat, tanlov sababi va real muqobil alohida tekshirildi. Bir xil harakat erkin rozilik yoki bosim sharoitida bajarilishi mumkinligi haqidagi fikriy misol ishlatildi. Shuning uchun harakatning jamoa me’yoriga mos kelishi uning ichki asosini to‘liq ko‘rsatmaydi. Ushbu farqlash adabiy vaziyatni tarixiy faktga yoki o‘quvchining hissini muallif niyatiga aylantirmaslikka xizmat qildi.

NATIJALAR

Tanlovning tashqi va ichki tomonlari. Zubets ongli tanlov bilan xatti-harakat qarori o‘rtasidagi munosabatni falsafiy jihatdan o‘rganadi [3]. Artemyeva fazilat va burch masalasini Tomas Rid talqinida

yoritadi [4]. Bu manbalar shaxsning “men tanladim” bayoni ortida qanday sabablar va majburiyatlar mavjudligini muhokama qilishga asos beradi. Tanlovning mavjudligi muqobilning mazmunli ekanini avtomatik ko‘rsatmaydi.

Maqolada erkin tanlov uch shart orqali tahlil qilinadi. Birinchisi insonning tanlov sababini tushunishi va uni o‘ziniki deb izohlashi. Ikkinchisi amalda ko‘rib chiqilishi mumkin bo‘lgan muqobilning mavjudligi. Uchinchisi savol berish yoki e’tiroz bildirish imkonidir. Ushbu shartlar qat’iy o‘lchov shkalasi emas, erkinlik da’vosini tekshiruvchi savollardir. Ular insonning barcha istagini boshqalardan mustaqil ravishda yaratishi kerakligini talab qilmaydi.

Jamoaviy qadriyatning ikki vazifasi. White ta’lim falsafasida yaxshi hayot nazariyasining qabul qilinishini, Hand esa birgalikdagi izlanish jamoasida axloqiy ta’limni muhokama qiladi [5; 6]. Maqoladagi sintezda jamoaviy qadriyat ikki vazifani bajarishi mumkin: inson harakatiga ma’no berish va uning harakatini baholash uchun mezon taklif qilish. Ammo mezonning mavjudligi uning tanqid qilinmasligini anglatmaydi.

Jamoa shaxsga til, tajriba va hamkorlik imkonini beradi. Shu bilan birga, ayrim talqinlarda jamoa nomidan bildirilgan talab shaxsning barcha e’tirozini o‘rinsiz deb ko‘rsatishi mumkin. Maqola bunday holatni muayyan xalq yoki guruhga xos xususiyat deb taqdim etmaydi. Bu har qanday me’yoriy munosabatda tekshirilishi mumkin bo‘lgan konseptual xavfdir. Shuning uchun qadriyatning kim tomonidan talqin qilinishi ham alohida savoldir.

1-jadval. Erkinlik va jamoaviy qadriyatlarni farqlash savollari

Mezon	Tahlil savoli	Talqin sharti	Chegara
Sabab	Qaror kimning asosiga tayangan?	Shaxs sababni izohlashi mumkin.	Tashqi moslik ichki rozilik emas.
Muqobil	Boshqa yo‘l amalda bormi?	Resurs va cheklov tekshiriladi.	Formal ruxsatning o‘zi yetmaydi.
Mansublik	Jamoa qanday yordam beradi?	Ma’no va qo‘llab-quvvatlash ajratiladi.	Hamjihatlik itoat emas.
E’tiroz	Me’yor haqida savol beriladimi?	Tanqidning imkoniyati saqlanadi.	Tanqid aloqani inkor etmaydi.
Talqin	Qahramon va muallif farqlanganmi?	Tarixiy va normativ qatlam ajratiladi.	Badiiy ovoz doktrina emas.

Adabiy talqin va normativ hukm. Darwall fazilat, qonun va majburiyatni axloqiy munosabatning turli asoslari sifatida muhokama qiladi [7]. Ahlin Marceta shaxsiy avtonomiyani ideal bo‘lmagan sharoitda tushuntirishga intiladi [8]. Ushbu manbalardan foydalanilgan mualliflik xulosasi erkinlikni “hech qanday ta’sir yo‘q” holati bilan tenglashtirmaslikdan iborat. Muhim savol shaxs boshqalar ta’siri ostida o‘z qaror sababini tekshira oladimi va uni qayta ko‘ra oladimi, degan savoldir.

Jadid adabiyotini o‘qishda qahramonning jamoa talabiga munosabati ana shu savollar bilan tahlil qilinishi mumkin. Bunda uning tanlovini darhol zamonaviy axloqiy mezon bilan hukm qilishdan oldin, matn ichidagi imkoniyatlar aniqlanadi. Keyin o‘quvchi o‘z normativ munosabatini alohida ifodalaydi. Natijada tarixiy tushunish bilan bugungi baholash bir-birini yo‘qotmaydi, balki qaysi qatlamda xulosa qilinayotgani ochiq ko‘rinadi.

MUHOKAMA

Mazkur yondashuvga qarshi e’tiroz, har bir me’yorni savol ostiga qo‘yish jamoaviy hayotni beqarorlashtirishi mumkin. Maqola barcha kundalik qarorni cheksiz muhokama qilishni taklif etmaydi. Tahlil inson hayotiga jiddiy ta’sir ko‘rsatuvchi talabning asosini tushunish va asosli e’tiroz yo‘lini saqlash masalasiga qaratilgan. Me’yorning barqarorligi bilan uning mutlaq daxlsizligi aynan bir tushuncha emas.

Boshqa xavf avtonomiya tilining resurs cheklovlarini yashirishidir. Inson bir yo‘lni tanlaganini aytsa ham, boshqa yo‘lga vaqt, mablag‘ yoki qo‘llab-quvvatlash yetishmagan bo‘lishi mumkin. Maqola bu holatlarning amaldagi tarqalishini da’vo qilmaydi; faqat tashqi tanlovni ichki erkinlikning yetarli dalili deb olish chegarasini ko‘rsatadi. Shu bois imkoniyatlar haqidagi savol sabablar haqidagi savoldan ajratilmaydi.

Keyingi tarixiy tadqiqot uchun aniq asarning nashrlari, muallif sharhlari va zamondoshlar munosabati qiyoslanishi lozim. Pedagogik davomda o‘quvchining qahramon, muallif va o‘z ovozini farqlash qobiliyati tekshirilishi mumkin.

Maqola bunday natijalarni oldindan belgilamaydi. Uning nazariy hissasi talqindagi darajalarni va normativ xulosaning asoslash yukini aniq ko‘rsatishdir.

XULOSA

Shaxs erkinligi jamoaviy aloqalarning yo‘qligi bilan, jamoaviy qadriyat esa so‘zsiz itoat bilan aynanlashtirilmasligi kerak. Jadid adabiy merosiga qiyosiy murojaat insonning tanlov sababi, real muqobili va e’tiroz imkoniyati haqida savol qo‘yishga xizmat qildi. Ushbu shartlar tarixiy mualliflarga nisbat berilgan tayyor doktrina emas, maqolada taklif etilgan zamonaviy normativ talqindir.

Nazariy natija tashqi moslikni ichki rozilikdan hamda tarixiy tushunishni bugungi baholashdan ajratishdir. Mazkur farqlash merosni inson erkinligi va ijtimoiy mas’uliyat masalasida soddalashtirmasdan o‘rganish imkonini beradi. Taklif etilgan savollar keyingi tarixiy va pedagogik tekshiruvlarga ochiqdir.

Tadqiqot shaffofligi. Qo‘lyozma nazariy tahlildir; yangi empirik ma’lumotlar keltirilmagan. Matnni tayyorlashda sun’iy intellekt yordamidan foydalanilgan. Nashrdan oldin ilmiy muallifning yakuniy tekshiruvi va tasdig‘i zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1 Karimov B. “Boburnoma”dan “O‘tkan kunlar”gacha // Jadidshunoslik ilmi durdonalari / tuzuvchilar R. Sharipov, I. Sadillayev. Toshkent: Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti. 2026. (p. 156–173).

Umorova D. Abdulhamid Cho‘lponning “Kecha va kunduz” romanidagi kreativlik g‘oyalari // O‘zbekiston Milliy universiteti xabarlari. 1(1.8). 2025. (p. 210–212).

Зубец О.П. Сознательный выбор и решение о поступке: προαίρεσις // Этическая мысль. Т. 17. № 2. 2017. (p. 59–72). DOI: 10.21146/2074-4870-2017-17-2-59-72

Артемьева О.В. Добродетель и долг в моральной философии Томаса Рида // Этическая мысль. Т. 21. № 1. 2021. (p. 106–121). DOI: 10.21146/2074-4870-2021-21-1-106-121

White J. The take-up of Rawls’ theory of the good in philosophy of education // Theory and Research in Education. Vol. 19. No. 3. 2021. (p. 301–307). DOI: 10.1177/14778785211060128

Hand M. Moral education in the community of inquiry // Journal of Philosophy in Schools. Vol. 7. No. 2. 2020. (p. 4–20). DOI: 10.46707/jps.v7ii.118

Darwall S. Начала морали: добродетель, закон, обязанность // Этическая мысль. Т. 17. № 1. 2017. (p. 18–47). DOI: 10.21146/2074-4870-2017-17-1-18-47

Ahlin Marceta J. A non-ideal authenticity-based conceptualization of personal autonomy // Medicine, Health Care and Philosophy. Vol. 22. 2019. (p. 387–395). DOI: 10.1007/s11019-018-9879-1